

Цибуляк А.Г.*

ЦЕНТРАЛЬНО-АЗІЙСЬКИЙ Й ПІВДЕННО-КАВКАЗЬКИЙ ВЕКТОРИ ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

Annotation. The article is devoted to the analysis of the Russian Federation policy in Central Asia and South Caucasus within the political and military security. These regions are defined as the sphere of Russia's vital interests. Bilateral relations and multilateral military cooperation are the main forms of these interests implementation.

На початку XXI ст. простір СНД перетворився на центральну складову зовнішньої політики Росії, як основи для проектування глобальної сили через найближчий регіональний простір. Росія чітко артикулює наміри перетворитися в центр або пояс сили, в орбіті якого мають опинитися всі країни СНД. Керівництво Росії й основна частина російського суспільства розглядають нову Східну Європу (Україну, Білорусь, Молдову), Південний Кавказ (Азербайджан, Вірменію та Грузію) й п'ять держав Центральної Азії (Казахстан, Киргизстан, Туркменістан, Узбекистан та Таджикистан) зоною життєвих / пріоритетних інтересів Російської Федерації.

Метою даної статті є дослідження основних інтересів військово-політичної безпеки Росії та форм їх реалізації в регіонах Центральної Азії та Південного Кавказу. Поставлена мета вимагає вирішення наступних завдань:

- дослідити підходи Росії до формулювання так званої південної стратегії Росії на сучасному етапі;
- визначити ключові інтереси Росії в даних регіональних просторах;
- подати аналіз ролі двосторонніх і багатосторонніх військово-політичних контактів Росії з країнами Південного Кавказу та Центральної Азії для реалізації інтересів військово-політичної безпеки;
- визначити основні підходи РФ до співробітництва з країнами регіонів в рамках багатосторонніх структур військово-політичної безпеки (ОДКБ, ШОС, Антитерористичний центр СНД тощо).

Для аналізу політики Росії в сфері військово-політичної безпеки в регіонах Південного Кавказу та Центральної Азії автором використовувалися джерела російських, американських, британських, казахських, грузинських, вірменських азербайджанських, китайських авторів, таких як Д. Тренін, Ю. Морозов, М. Демурін, С. Багдасарян, Е. Лозанський, Р. Легвольд, Е. Румер, Т.де Ваал, Хуашен Чжао, І. Звягельская, О. Олікер, Д. Шлапак, Ю. Сігов, І. Сафранчук, Ф. Толіпов, А. Маруев, Н. Гегелашвили, В. Акопян, А. Кивирян, Р. Миркадіров, Д. Апраїсідзе, З. Чотаєв тощо. Переважна більшість авторів сходиться до думки про ужорсткішання політики Росії щодо регіонів Південного Кавказу та Центральної Азії з огляду на проектування через дані простори регіональної сили РФ в

*аспірантка кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Науковий керівник: проф. В.В.Копійка

контексті формування Євразійського простору, що перетинається із інтересами США/НАТО, Китаю, ЄС та інших держав регіону.

Росія підкреслює, що м'яке домінування не означає повторного об'єднання: Москва не має намірів до відновлення євразійської наддержави або до створення ще одного варіанту Російської імперії. Для Росії головним виступає забезпечення безпеки Російської Федерації через гарантування безпечного оточення в контексті пом'якшення ризиків небезпеки. Очевидно, що Росія прагне забезпечити сприятливі умови для економічної експансії на колишній периферії та забезпечити сильний політичний вплив.

Саме в межах даного простору для РФ важливо через військово-політичні механізми забезпечити мінімізацію військових небезпек й забезпечення економічних інтересів в країнах пострадянського простору й в суміжних регіонах.

В такій ситуації для Росії дуже важливим завданням виступає вибір механізмів реалізації інтересів військово-політичної безпеки в регіонах Східної Європи, ЦА та Південного Кавказу, серед яких (1) двосторонні військово-політичні відносини; (2) військово-політичне співробітництво в рамках багатосторонніх систем безпеки (ОДКБ і ШОС) та (3) військово-технічне співробітництво.

Переважна більшість інтересів військово-політичної безпеки Росії концентрується на південному напрямку, що охоплює регіони Південного Кавказу та Центральної Азії. Ці регіони отримують ключове значення в контексті формулювання «південної стратегії» Росії, і за визначенням російського політолога Д.Треніна можуть бути класифіковані наступним чином: на зовнішній периферії знаходиться Єгипет, Сирія, Ізраїль (із Палестинською Автономією), Ірак, Саудівська Аравія й держави Перської затоки; середина Півдня складається із безпосередніх сусідів колишнього СРСР — Туреччини, Ірану, Афганістану, Пакистану; внутрішнє коло складається із пострадянських держав ЦА й Південного Кавказу.[1] Перша група в минулому була майданчиком геополітичного протиборства; сьогодні геополітичні амбіції нижчі, але з'явилися нові розрахунки, що пов'язані із енергетичною політикою. Із країнами другої групи Росія пов'язана тісніше, тому ігнорувати їх неможливо ані із стратегічної, ані із економічної, ані із політичної точок зору. Більше того, все що відбувається всередині цих країн, як правило впливає на їхніх безпосередніх північних сусідів — колишній радянський південь. Нові незалежні держави ЦА й Південного Кавказу перетворюються на стратегічно важливі в контексті зовнішньої та воєнної політики Росії [2].

Аналізуючи геополітичні перспективи Кавказу у стратегії Росії, необхідно виділити два взаємопов'язаних блока проблем: 1) проблему збереження північнокавказьких народів й республік в складі Росії; 2) політика щодо закавказьких республік. При чому з точки зору забезпечення національної й військово-політичної безпеки Російської Федерації обидва блоки проблем розглядаються разом. Більше того, вони мають розглядатися у більш широкому регіональному та міжнародному контексті.

Загальне середовище безпеки в регіонах Кавказу та Центральної Азії характеризується наявністю численних осередків нестабільності та конфліктності, що здатні суттєвим чином впливати на безпеку Росії та її економічну стабільність. За визначених обставин мова може йти про злиття в дугу нестабільності чотирьох більш-менш ізольованих один від одного джерел конфліктності: Близький Схід, Закавказзя й Північний Кавказ, Центральна Азія [3]. За визначенням дослідників корпорації РЕНД Олікер О., Крейн К., Щвартца Л., найбільша небезпека з цього простору для Росії витікає з можливості «переливу конфліктності» (conflict spillover) на південні території самої Росії [4].

У забезпеченні воєнної безпеки Росії важливу роль відіграє територія республік, яка знаходиться на перетині трьох театрів військових дій — Європейського, Близькосхідного, Далекосхідного — і на їх території знаходиться низка російських військово-стратегічних

об'єктів: космодром Байконур, полігони Емба й Сари-Шаган, станція повідомлення про ракетний напад Балхаш в Казахстані (більше 15 тис. військовослужбовців); на території Азербайджану Габалінська РЛС, в Киргизстані — пункт далекого зв'язку ВМФ Росії та станція оптико-волоконного спостереження «Вікно» в Таджикистані, 201-а військова база в Таджикистані (Душанбе) й 999-а авіабаза в Киргизстані (Кант), військова база у Вірменії (Гюмрі). Очевидно, що в такий ситуації крім стабільності й безпеки на південних кордонах, національні інтереси Росії в регіонах проявляються в єдиному оборонному просторі Євразійського регіону.

Особливого значення у сфері військово-політичної безпеки набуває енергоресурсний потенціал й транспортно-комунікаційний потенціал ЦА та Південного Кавказу. У геоeкономічному аспекті сировинні ресурси регіону важливі як для економіки РФ, так і для реалізації енергетичної стратегії Росії. В енергетичному секторі у Росії є декілька цілей: отримати щось на зразок права вето щодо формування правил видобутку й транспортування нафти й газу в Каспійському басейні, щоб закріпити газовий бізнес та ринок; закріпити за собою контроль над виробництвом гідро електроенергії [5]. У такий спосіб Росія забезпечує пріоритет у постачанні центральноазіатських ресурсів у західному напрямку; проводити більш незалежну від проблематичних держав-транзитерів енергоресурсів на Захід (Україна, Польща, країни Балтії) політику; лишити економічної привабливості низку енергетичних проектів/коридорів, що пропонують США/ЄС та ГУАМ, зокрема транс каспійський проект «Набукко»; закріпити економічні зв'язки з партнерами на сході — Китаєм, Індією. Росія також зацікавлена в експлуатації інфраструктури, виробничого та науково-технічного потенціалів країн регіону. З ВПК Росії кооперовані численні підприємства регіонів. Одночасно зростає його значення для безпеки російського Далекого Сходу.

Водночас, Москва не може ігнорувати той факт, що ЦА й Південний Кавказ стали зоною суперництва низки зовнішніх гравців, в тому числі Китаю, США, ЄС, Індії, Пакистану, Ірану, Афганістану, Туреччини, Японії, Саудівської Аравії.

Проекти видобування й транспортування енергоресурсів з регіонів Кавказу та ЦА визначають схему військово-політичного перерозподілу (присутність НАТО та військова операція в Афганістані), а також загальну геополітичну ситуацію в Кавказькому та Центрально-азійському регіонах.

Відтак, із стратегічної точки зору контроль над ЦА та Південним Кавказом створює можливості для впливу на ситуацію на Середньому Сході, де розташований Іран, й в Південній Азії, де межують дві ядерні держави Індія і Пакистан, а також вона примикає до двох регіональних зон тривалої нестабільності — Афганістан та Ірак.

В такому середовищі головним інтересом Росії в ЦА й на Південному Кавказі є забезпечення мінімальної стабільності в даному потенційно нестабільному регіоні. Головною загрозою є перспектива політичної дестабілізації в одній або низці країн регіонів, що може призвести до падіння існуючих режимів й перемозі радикальних ісламістів тощо.

Важливою особливістю реалізації інтересів Росії в суміжних регіонах є політика Китаю та США/НАТО. Як визначає російський дослідник Ю.Морозов, майже в усіх галузях багатостороннього й двостороннього співробітництва Росії із країнами ЦА та Кавказу Сполучені Штати виступають як її прямий конкурент. Стратегічні цілі й задачі Росії й Вашингтона у регіоні часто протилежні, між ними постійно проходить прихована боротьба за посилення свого впливу.[6] При цьому, автор вважає, що американська антитерористична операція в Афганістані в цілому відповідає інтересам Росії в частині недопущення зростання впливу міжнародних терористів й ісламістських радикалів в ЦА й їхнього проникнення на територію РФ.

Важливо відзначити, що в ЦА тривають процеси становлення системи регіональної безпеки, а на сучасному етапі вона багаторівнева, суперечлива й нечітка. Фактично, з одного боку військова стабільність в ЦАР підтримується за рахунок антитерористичної операції в Афганістані й системою двосторонніх відносин США/НАТО із Казахстаном, Таджикистаном, Киргизстаном та іншими країнами регіону. З іншого боку, відповідальність за безпеку ЦА несуть сили ОДКБ, члени якої не беруть участі у військовій складовій місії «Міжнародних сил сприяння безпеки в Афганістані» (ISAF) й надають допомогу лише щодо транзиту вантажів, з акцентом на їх невійськовий характер, а також ШОС (організація універсального характеру). Таке становище, на думку окремих експертів, сприяє збереженню перманентної загрози поширення викликів з Афганістану на сусідні з ним держави.[7]

За висловлюванням Президента І.Карімова, в регіоні склалася «стратегічна невизначеність» [8], це означає, що питання безпеки вирішуються в рамках численних міжнародних організацій, таких як ООН, ОБСЄ, ОЦАС, СНД, НАТО, ШОС, ОІК, а також в рамках двосторонніх відносин. Вони дублюються, демонструють розрізненість підходів у вирішенні проблем безпеки регіону. Так, наприклад, Росія прагне не помічати американських ініціатив в галузі безпеки, в США (НАТО) віддають перевагу співпраці з державами ЦАР в розріз російським пропозиціям та їхніх колег по ШОС та ОДКБ. Важливо, що держави регіону виступають переважно не як рівноправні партнери, а у якості об'єктів докладання різноспрямованих зусиль.

На думку автора, в перспективі навряд чи один зовнішній гравець (в тому числі і Росія) отримає можливість для монопольного впливу на ситуацію в регіоні. Це обумовлено в першу чергу, тим, що держави ЦАР й Кавказу переважно орієнтуються у своїй військовій та зовнішній політиці на декілька зовнішніх партнерів. Вони позитивно сприймають іноземну присутність в економічній та безпековій сферах. Тому вплив партнерів на внутрішньополітичну і зовнішньоекономічну, військову орієнтацію країн регіону є, в цілому, збалансованим. Хоча без сумнівно США, країни ЄС та НАТО нарощуватимуть свою присутність й участь у справах ЦА та Південного Кавказу в економічних, воєнних та інших сферах взаємодії, маючи достатню кількість фінансових ресурсів й новітні технології в енергетичній сфері. Росія ж має геополітичну перевагу в даних регіонах. Це означає, що вона є природним і постійно діючим фактором у справах регіону: через союзницькі зв'язки, багаторівневність економічного співробітництва в рамках ЄвразЕС і ШОС, воєнної взаємодії в ОДКБ, кооперацію із США/НАТО в рамках програми «Партнерство заради миру», співпрацю із Китаєм, Індією та Іраном в рамках ШОС Росія отримує можливість для маневру в умовах зміни ситуації в регіонах.

І нарешті, можливість розгортання відкритої конфронтації між Росією, США та Китаєм через вплив в регіоні ЦА та Кавказу є малоімовірною, оскільки КНР та РФ вважають для себе життєво важливим підтримку позитивних відносин із Заходом. З іншого боку, незважаючи на заяву віце-президента США Дж.Байдена на конференції в Мюнхені у 2009 р. про те, що Вашингтон виступає проти будь-яких «сфер впливу», схоже, що Москва готова розвивати не лише повномасштабне співробітництво із Сполученими Штатами у забезпеченні безпеки в Афганістані, наприклад, але і піти на інші компроміси із Вашингтоном за умови визнання за нею ведучої ролі на пострадянському просторі з боку Вашингтону. Американський дослідник Ю.Сігов переконаний, що конфронтація між США, Росією та Китаєм з приводу Центральної Азії взагалі не є актуальною, через відсутність стратегічної ваги регіону для регіональних та глобальних стратегій цих гравців, а також через таку «багатовекторну» політику країн ЦА та Південного Кавказу, що грає на суперечностях. [9] Варто також відмітити, що розгортання конфронтації для ЦА означатиме

підрив несталості системи регіональної безпеки, а це суперечить інтересам всіх гравців в регіоні.

Метою військово-політичного співробітництва Росії в ЦА протягом 2000-х рр. є встановлення відносин союзництва та стратегічного партнерства з країнами регіону на двосторонній основі та в рамках багатосторонніх форумів.

На сучасному етапі Москва демонструє рішучість відновити свій вплив на території ЦА та Кавказького регіонів. Крім багатостороннього пакту по створенню ОДКБ у 2002 р. Росія заключила двосторонні угоди з усіма центральноазійськими країнами (за винятком Туркменістану, тут більше економічних важелів впливу), що передбачають політичні консультації, спільні стратегічні оцінки, спільне військове планування й проведення операцій. Вона підписала такі угоди з Киргизстаном у жовтні 2001 р. та Казахстаном в червні 2003 р. Договір з Узбекистаном Москва підписала в листопаді 2005 р., а перед цим підписала меморандум про військову та технічну допомогу, що відкрив доступ Росії до десяти узбецьких повітряних баз. Позиції Росії сильно укріпилися із ліквідацією військових американських військових баз в Узбекистані й вступом цієї країни до ОДКБ 16 серпня 2006 р., довготермінові контракти на закупівлю газу Росії з Узбекистаном, заключні у 2008-2009 рр. дозволяють Росії посилити контроль над постачанням газу в Європу. Також Росія зуміла підписати низку нових угод із Ташкентом в галузі озброєнь й забезпечити співробітництво між військовими відомствами обох країн, що поглибило відносини військово-політичного співробітництва й створило умови для впливу на формування оборонної політики Узбекистану.

Росія почала дипломатичний наступ на Казахстан. Візит президента Росії Д.Медведева в травні 2008 р. до Казахстану мав своєю метою дати новий імпульс співробітництву між цими країнами, основні напрямки якого були закладені в Декларації про розширення та поглиблення російсько-казахстанського співробітництва від 20 січня 2005 р.[10] В заяві, підписаній за результатами зустрічі на найвищому рівні в Астані, відмічається, що «Росія і Казахстан мають намір поглиблювати зв'язки та укріплювати співробітництво в оборонній й воєнно-технічній галузях, розглядаючи їх у якості важливої складової обопільного стратегічного партнерства в інтересах підтримання регіональної і глобальної безпеки», і обидві держави тісно співпрацюватимуть в інтересах забезпечення «надійної спільної оборони в рамках спільного воєнно-стратегічного простору» [11]. Одразу після цього Росія та Казахстан оголосили про введення в дію нового плану спільних дій щодо поглиблення співробітництва в галузі безпеки. В липні 2008 р. міністри оборони обох країн А.Сердюков та Д.Ахметов підписали протокол про проведення спільних військових навчань у 2009-2011 рр., що незважаючи на багатовекторність зовнішньої політики Астани, дозволить Росії користуватися можливістю зближення з Казахстаном й почати проводити більш активну політику в цій країні.

Нова політика активної присутності Росії в регіоні підкріпилася відкриттям першої російської військової бази за межами країни після розпаду СРСР в м. Кант на території Киргизії (на ній розміщено п'ять штурмовиків Су-25 і чотири учбово-тренувальних легких штурмовика Л-39, а також від 350 до 500 осіб обслуговуючого персоналу; в планах розгортання семи винищувачів-бомбардувальників Су-27 і двох вертольотів Ми-8, чисельність персоналу подвоюється [12]), а згодом посилити свій вплив на рішення Киргизстану щодо закриття військової бази США в м. Манас у 2009 р. (Росія пропонувала за закриття американської військової бази Киргизстану 300 млн. дол. грошима і ще 1,7 млн. дол. інвестиціями, а президент К.Бакієв запросив підняття ставки оренди за базу від США за одними джерелами до 100 млн. дол. на рік [13], за іншими — до 200 млн. дол. США щорічно, а остаточно рішення про виведення бази прийнято після вимог США подовжити

оренду бази терміном на 30 років). Хоча база в Канті укомплектована Росією, вона є авіаційним компонентом сил швидкого реагування ОДКБ в центрально-азійському регіоні.

Росія також посилила свою присутність в Таджикистані, оголосивши в червні 2004 р. про постійне базування 201-ї мотострілкової дивізії. Вона, як і база в Канті, стала повітряним прикриттям КСШР й головним перевалочним пунктом на випадок виникнення необхідності швидкої доставки додаткових підрозділів військових. В червні 2006 р. на сочинській зустрічі В.Путіна та Е.Рахмонова були досягнуті домовленості про розвиток багатостороннього співробітництва між Росією й Таджикистаном, в тому числі відносно військової присутності РФ в цій країні.[14]

При цьому держави ЦА не орієнтовані жорстко на Росію. Про їхню багатосторонню військову дипломатію ми вже зазначали, і зовнішня політика цих країн координується доволі приблизно. Так, всі країни, включаючи Росію, беруть участь в програмі НАТО «Партнерство заради миру». У Казахстану індивідуальна програма партнерства з НАТО й активне військове співробітництво із США. Він отримує американську допомогу у будівництві невеликого військово-морського флоту на Каспії. Невеликий контингент казахських інженерів обслуговує сили коаліції в Іраку. Після 2001 р. Казахстан надав військово-повітряним силам США право використовувати три літовища на півдні країни. За результатами візиту голови Центрального командування військ США генерала Петреуса Д., що відповідає за ведення бойових дій в Іраку й Афганістані, на початку 2009 р., було отримано домовленості щодо збільшення кількості казахських військовослужбовців у військових навчальних закладах США, закупки Казахстаном спільного американського озброєння, проведення спільних навчань, продовження сприяння військам НАТО при перевезенні невійськових вантажів, що транзитом йдуть до Афганістану, а також Казахстан отримав пропозицію щодо повномасштабної участі казахської сторони в операції в Афганістані. Питання про відкриття нових американських баз на території цієї країни не обговорювалося.[15]

В квітні 2008 р. Узбецький президент І.Карімов взяв участь в саміті НАТО і у своєму виступі запропонував низку ініціатив, що відображають позицію Узбекистану по афганському врегулюванню: висловлена готовність до підписання із НАТО Угоди про забезпечення коридору й транзиту через свою територію невійськових вантажів через прикордонний вузол Термез-Хайратон (майже єдине залізничне сполучення із Афганістаном) й запропоновано почати переговорний процес щодо досягнення миру і стабільності в Афганістані у форматі «6+3» (повноважні представники Афганістану плюс США, Росія і НАТО).

Отже, очевидно, що укріплення військового вектору кооперації країн ЦА із США і НАТО є природним процесом, із яким має рахуватися Росія у проведенні своєї військової політики в даному регіоні. Безсумнівно, сильною стороною позицій Росії в цьому регіоні є наявність сформованих економічних й військових важелів впливу на держави ЦА й Кавказу. Слабкою стороною позиції Росії в регіоні є непослідовність зовнішньої політики Росії взагалі і в регіоні зокрема. До слабких позицій Росії можна віднести й її прагнення вирішувати суперечливі питання в регіоні силовими методами, що природно насторожує держави регіону і підштовхує до пошуку гарантій з боку інших гравців. До речі, як вже зазначалося, акцент Росії на економічну стратегію в регіоні має в основі, так звані, механізми «м'якої сили», принаймні до 2008 р. на цьому наполягали представники російського керівництва й зовнішньополітичної спільноти.[16] Події серпня 2008 р. в Грузії, на думку автора, подали сигнал сусіднім країнам Південного Кавказу та ЦА, а також зовнішнім гравцям, що спроби обмеження впливу Росії в цих регіонах не будуть отримувати у відповідь лише «м'яку політику» та енергетичний шантаж, — військові, силові методи також розглядаються формою утвердження своїх інтересів.

Очевидно, що саме в цьому контексті полковник А.Маруєв підкреслює неможливість вирішення завдань економічних інтересів та освоєння вуглеводневих ресурсів Каспійського регіону без відповідного воєнно-політичного супроводження[17].

В ситуації, що склалася після подій в Південній Осетії та Абхазії у серпні 2008 р., двосторонні угоди можуть виявитися більш ефективними, ніж багатосторонні структури на зразок ОДКБ, хоча вона може виступати спільною платформою. В такому контексті питання інфраструктури й розміщення збройних сил набуває ключової важливості. На сучасному етапі в такій постановці проблеми важливе місце посідає Кавказький регіон, оскільки після грузино-осетинського та грузино-абхазького конфліктів 2008р. Росія постала перед необхідністю постановки нових військово-політичних завдань в регіоні.

В результаті втручання Росії у конфлікти, яке по-різному оцінюється в західних і російських джерелах, головним геополітичним інтересом РФ виступає унеможливлення укріплення США у якості домінуючої сили в Закавказзі. Цей регіон відіграє роль геостратегічного перехийку між Чорним і Каспійським морями, що забезпечує панування у східній частині Чорного моря і в західній частині Каспійського. В такій розстановці сил для Росії залишається важливим не просто утримати здобуті позиції в Абхазії й Південній Осетії, але й використати дані території в якості плацдарму для подальшого поширення свого впливу на Кавказі. Очевидно, що дане завдання Росія вирішуватиме шляхом нарощування свого військового потенціалу з акцентом на якісні характеристики військової сили. Ситуація ускладнюється, по-перше, ворожим станом відносин із Грузією, яка активно співпрацює із блоком НАТО та США у військовій сфері і отримує сучасні озброєння й військову техніку; по-друге, Нагірно-Карабаським конфліктом із потенційними шляхами його вирішення; по-третє, обмеженими ресурсами для недопущення посилення впливу США в Грузії та Азербайджані; по-четверте, протидіючи посиленню позицій США в Грузії, важливо не втратити уваги до такого важливого гравця як Туреччина, що має потужний військовий потенціал і свої інтереси щодо Абхазії, Аджарії, Вірменії.

Геополітична розстановка сил на Південному Кавказі свідчить про збереження Росії в постійній військовій напрузі. Інтенсивне будівництво Заходом енергетичних і транспортних комунікацій через Азербайджан і Грузію супроводжувалося укріпленням російських позицій у Вірменії. Росія зберегла тут 102-гу військову базу в м. Гюмрі й разом з вірменськими прикордонниками охороняють її зовнішні кордони. Крім того, вірменська економіка тісно пов'язана із Росією. Як зазначалося вище, прагнення Грузії вступити до НАТО та виведення російських баз з грузинської території, у відповідності до міжнародних домовленостей Стамбульського саміту ОБСЄ та адаптованого ДЗЗСЄ 2000 р. й грузино-російських угод 2006 р.) складає військову небезпеку наближення військової інфраструктури НАТО до російських кордонів й присутності у Чорноморському басейні ВМС НАТО, що визнається загрозою й означало б постановку під сумнів російської військової присутності у Вірменії через нездатність вирішувати Росією тактичні завдання з бази в Гюмрі з причин комунікаційної відірваності, мова йде про перекриття єдиного сухохідного та повітряного коридору з Росії до Вірменії, яким постачаються військові вантажі. За заявою ведучого наукового співробітництва Вашингтонського інституту стратегічних досліджень Чагаптай С., якщо в Азербайджані американцям доцільно розмістити мобільні угруповання в їх класичному вигляді, то в Грузії США намагатимуться закріпитися монолітно — створити своєрідний буфер на підступах до Росії з півдня — і саме в цьому випадку доцільність російської присутності у Вірменії дорівнюватиме нулю [18]. Російська військова база у Вірменії припинила би бути плацдармом Росії на Південному Кавказі. Єреван змушений в такому випадку шукати інші гарантії безпеки.

Із зростанням грузино-російського протистояння протягом другої половини 2000-х рр. зростав тиск США в питанні відкриття вірмено-турецького кордону. Можна з упевне-

ністю сказати, що досягнувши цього, США фактично отримували б новий південний фронт витіснення Росії з Кавказу і далі з ЦА, й північний фронт тиску на Іран. Очевидно, що Вашингтон відводив Вірменії роль стримуючої сили для непрогнозованого зростання ваги Туреччини в регіоні, а запуск основних нафтогазових проектів у Азербайджані, під охороною військ США, поступовий перенос центру американської зацікавленості на Вірменію, можливе відкриття вірмено-турецького кордону — все це мало на меті витіснення Росії з регіону. Більше того, Вірменія — це короткий шлях транспортування вуглеводної сировини з Каспійського регіону до Європи, а заморожування карабаського конфлікту й постійний контроль над ним дають США можливість зберігати й нарощувати свою присутність в регіоні.

В такому військово-політичному середовищі військове втручання Росії у грузино-абхазький та грузино-осетинський конфлікти вирішує низку стратегічних завдань для військових цілей Росії у Кавказькому регіоні. По-перше, стало очевидно, що для захисту своїх потенційних союзників НАТО не застосовуватиме заходів військового характеру, здатних призвести до військової конфронтації з Росією. Вступ Грузії до НАТО, незважаючи на спроби США його прискорити й підписання Хартії про стратегічне партнерство із Грузією влітку 2009 р., залишається під питанням. По-друге, через підтримку незалежності Південної Осетії та Абхазії Росії вдалося уникнути комунікаційної ізоляваності військової бази на вірменській території й створити можливості для відкриття нових військових баз в регіоні Південного Кавказу. По-третє, в контексті карабаського конфлікту вступ у війну Росії зменшив мілітаристську риторику в Азербайджані з приводу шляхів урегулювання цього конфлікту, в Азербайджані стали розуміти, що військовим шляхом вирішити карабаський конфлікт не можна. По-четверте, визнання Росією незалежності Абхазії та Південної Осетії стало політичним новаторством для міждержавних відносин на пострадянському просторі. Балканський досвід вирішення конфліктів продемонстрував Росії, що лише спосіб фіксації етнотериторіального розмежування може призвести до безконфліктного існування. Існує усвідомлення, що силовий примус призведе в результаті до виникнення нових регіональних та міжнародних проблем[19]. Британський експерт з питань Кавказу Томас де Ваал переконує, що Азербайджану доведеться визнати фактичну втрату Карабаху для нього, якщо Азербайджан не піде на суттєві поступки НКР щодо суверенітету.[20] По-п'яте, Росія ввела додаткові війська до Південної Осетії та Абхазії, підписала договір про створення військових баз, а це означає, що військовий шлях вирішення інтересів Грузії щодо відновлення територіальної цілісності виключається: сама Грузія не здатна протистояти Росії, а в світлі усвідомлення Заходом та США необхідності Росії у вирішенні питань афганської компанії й проблематики навколо Ірану, конфронтація щодо відновлення територіальної цілісності Грузії є малоімовірною. По-шосте, важливим висновком для НКР стала нездатність миротворців зупинити бойові дії в Південній Осетії та забезпечити безпеку населення. Спеціаліст по регіону Е. Санамьян вважає, що передача третій стороні прямих обов'язків по підтримці безпеки, а з ними й конкретні території — союзникам з Росії або партнерам із Заходу — не гарантує покращення безпеки й несе в собі нові небезпеки[21]. Залучення міжнародних миротворчих сил замість карабаських не відповідає інтересам Вірменії і посилює позиції Азербайджану.

Повертаючись до питання про роль Нагірно-Карабаського конфлікту для військової політики Російської Федерації, то існують точки зору щодо небажання Росією вирішувати цей конфлікт, оскільки мінімізує природу Росії як військового партнера в регіоні, Росія втрачає важелі тиску на Південному Кавказі. Автор схильний вважати, що ані Росія, ані Захід не зацікавлені у вирішенні конфлікту, оскільки не готові відмовитися від регіону, навіть «замороженість» його на невизначений термін є більш прийнятним в контексті

транспортно-комунікаційних проєктів (особливо Південь-Північ та Схід – Захід), роль яких зростає в світлі вирішення іранського та афганського питань.

В Кавказькому регіоні військова політика Росії переважно спирається на інфраструктуру, розширення якої стало можливим після 2008 р. РФ має плани по розширенню військової інфраструктури та чисельності військових баз на території новостворених держав. У вересні 2009 р. підписані угоди про військове співробітництво Росії із Південною Осетією та Абхазією. Угоди підписані терміном на 49 років з автоматичним продовженням на п'ятирічні періоди. У відповідності до цих домовленостей, РФ отримує право будівництва, використання й удосконалення військової інфраструктури та військових баз. Передбачається створення спільного військового угруповання як в мирний, так і військовий час[22].

Москва планує створити військово-морську базу в абхазькому порту Очамчира. Крім того, має намір відновити колишню радянську авіабазу «Бомбора» у Гудаутському районі Абхазії, а також бази гірничого спецназу в Кодорській ущелині. За оцінками аналітиків, в порт Очамчир матимуть змогу заходити сторожеві прикордонні катери (враховуючи глибину дна в порту 3,8 м.), після днопоглиблювальних робіт порт зможе приймати десантні кораблі великого розміру. Основні ракетні крейсери ЧФ «Москва», «Керчь», «Очаков» базуватися тут не матимуть змоги. Важливим мотивом в галузі укріплення військових баз Росії за кордоном є фактор потенційного закриття бази ЧФ РФ в Севастополі у 2017 р., і поки Україна не висловлювала зацікавленості в збереженні або подовженні терміну перебування бази на території Криму. Зрозуміло, що порт Очамчира не зможе стати альтернативою Севастополю, але може стати ключовою базою матеріально-технічного забезпечення для російських військових кораблів, військово-морського спецназу та підрозділів морської піхоти. Авіабаза «Бомбора» є найбільшим літовищем на всьому Закавказзі. Москва планує розмістити на авіабазі 20 літаків, включаючи Су-27 (Flankers, за класифікацією НАТО), ескадрилью штурмовиків Су-25 (Frogfoot) і декілька військово-транспортних літаків Ан-26 (Curl). За словами представника Міністерства оборони РФ, головним завданням бази є «стримування Грузії», а також для безпеки літніх олімпійських ігор в Сочі у 2014 р.[23] З 1 лютого 2010 р. четверта військова база Міністерства оборони РФ розташовуватиметься на території Південної Осетії в двох гарнізонах — Цхинвалі та Джаві.

Чотири нові військові бази в регіоні суттєво змінюють розстановку сил, і фактично унеможливають відновлення територіальної цілісності Грузії. Позиція представників США, НАТО та ЄС полягає у визначенні дестабілізуючого впливу планів Росії, що може посилити конфронтацію.

Отже, у військово-політичній сфері можна очікувати загострення конфронтації у Чорноморському басейні й перерозподіл геополітичних позицій Росії та США/НАТО. Можна очікувати, що у якості стримуючого фактору для розгортання баз могло б стати відкриття американських військових баз в Грузії, мова про створення яких в морських портах Поті та Марнеулі йшла під час візиту до Грузії делегації суходільних військ США в Європі на чолі з генералом Х.Картером [24]. Існує ймовірність того, що Грузія відмовиться від планів щодо розміщення американських ВМС у випадку відмови Росії від військових баз на території Південної Осетії та Абхазії. В іншому випадку можна прогнозувати, що поява американських баз в Грузії обґрунтовуватиметься антиіранською компанією, водночас, в умовах пошуку компромісів і це питання буде на порядку денному російсько-американської стратегії щодо Ірану та Афганістану.

Стратегічними умовами вирішення інтересів військово-політичної безпеки Росії є підтримка внутрішньої стабільності в країнах Центральної Азії та Південного Кавказу. Російська Федерація вважає джерелом нестабільності не внутрішні проблеми тих або інших країн регіонів, а американську політику просування демократії та ісламізм, які, на думку

російських керівників, ведуть до підриву політичних ситуацій в країнах, можуть призвести до дестабілізації та створюють загрозу цілісності Росії. «Кольорові революції» в Грузії, Україні, Киргизстані виступають проектом по реалізації таких загрозливих явищ. Москва незмінно підтримує правлячі режими в країнах ЦА та Кавказу, зберігаючи на низькому рівні контакти з найбільш цивілізованими опонентами. Москва ніколи не розглядала питання про підлив влади зсередини, а політика США по зміні політичних режимів на користь найбільш прийнятних для співробітництва із Сполученими Штатами заради просування власних інтересів в регіоні класифікується як дестабілізуюча.[25] Росія, як до речі і Китай, демонструє підтримку існуючих правлячих кіл й чітко позиціонує своє прагнення не втручатися у внутрішні справи цих країн, що відповідає інтересам лідерів країн ЦА й Кавказу. Так, підписаний у листопаді 2005 р. договір про союз з Узбекистаном передбачає допомогу Москви Ташкенту в придушенні виступів на зразок подій в Андижані. При цьому Росія утримується від прямого втручання. М.Бордюжа, генеральний секретар ОДКБ, публічно виключив військове втручання в справи держав-членів заради попередження революцій [26]. Замість цього він запропонував ідею політичного посередництва, що здійснюється головами держав та вищими посадовими особами.

Іншим напрямком діяльності Росії в сфері військово-політичного співробітництва є стримування іноземної військової присутності й співробітництва в області безпеки з третіми країнами. Саме іноземна військова присутність на території країн по периметру кордонів Росії й співробітництво із третіми країнами в галузі безпеки новими незалежними країнами колишнього СРСР проголошено загрозою національній безпеці РФ. В той же час, саме військова операція в Афганістані, з одного боку, знищила найбільшу загрозу для РФ в особі тероризму й екстремізму, а з іншого — мала наслідком розгортання мережі військових баз на території центрально-азійських країн, поглиблення військового співробітництва з країнами ЦА й Кавказу. Вважається, що в основі рішення президента Путіна В. щодо розгортання сил США і НАТО в ЦА лежали такі стратегічні розрахунки: США прагнули розбити рух Талібан, а це відповідало меті Росії, але відсутні були можливості; усвідомлення неможливості утримання країн ЦА (наприклад, Узбекистан) від розміщення на їхній території баз західних сил; розрахунки на те, що після завершення операції Росія могла б посісти місце США в системі безпеки даного регіону, коли Росія відчує сили для домінування в регіоні.

За словами М.Маргелова, голови Комітету з міжнародних справ Ради Федерацій, «Сполучені Штати прийшли в ЦА, тому що ми (Росія) створили там силовий вакуум. І, по суті, американці стали захищати наші південні кордони, воюючи проти талібів»[27]. Ще у жовтні 2003 р. В.Путін схвалював «ефективне співробітництво» із США в ЦА, за його словами щойно відкрита військова база в Канті й розташована в 30 км. від неї база Манас «взаємно сумісні»[28]. На середину 2005 р. позиція Москви змінилася під впливом змін у російсько-американських відносинах: Росія була задоволена закриттям американської бази в Карши-Ханабаді в Узбекистані, і позитивно сприйняла рішення президента Киргизстану 20 лютого 2009 р. про закриття військової бази в Манасі. Водночас, Росія з обережністю відреагувала на ідею розміщення в Киргизстані китайської військової бази під егідою ШОС у 2005 р., а в тому ж році досягла домовленостей з Індією про розміщення спільних російських та індійських частин на авіабазі Аїні поблизу Душанбе (Таджикистан). З точки зору Росії, США можуть піти з регіону, а Китай залишиться на довго, Індія ж єдина з великих держав, якої можна не боятися. Тренін Д. переконаний, що Росія керується міркуваннями щодо появи Індії в регіоні у якості фактора його безпеки дозволить применшити зазіхання Китаю[29]. Автор би хотів відзначити, що Сполучені Штати також розглядають можливість применшення амбіцій Росії та Китаю в регіональній розстановці сил за рахунок стратегічного партнерства з Індією.

Основним механізмом військово-політичного співробітництва Росії в ЦА є намагання консолідації системи безпеки під власним керівництвом через ОДКБ та ШОС. Забезпеченню інтересів Росії в ЦА може сприяти створення розширеної системи безпеки в регіоні. Ця система має стати не полем зіткнення інтересів держав, що входять в організацію, за участі РФ та інших акторів, а має сприяти налагодженню взаємодії по нейтралізації загроз.

Висновки: В межах регіонів Південного Кавказу та Центральної Азії для РФ важливо через військово-політичні механізми забезпечити мінімізацію військових небезпек й забезпечення економічних інтересів в країнах пострадянського простору й в суміжних регіонах.

Стратегічними умовами вирішення інтересів військово-політичної безпеки Росії є підтримка внутрішньої стабільності в країнах Центральної Азії та Південного Кавказу. Російська Федерація вважає джерелом нестабільності не внутрішні проблеми тих або інших країн регіонів, а американську політику просування демократії та ісламізм, які, на думку російських керівників, ведуть до підриву політичних ситуацій в країнах, можуть призвести до дестабілізації та створюють загрозу цілісності Росії.

Важливою особливістю реалізації інтересів Росії в суміжних регіонах є політика Китаю та США/НАТО.

Метою військово-політичного співробітництва Росії в ЦА протягом 2000-х рр. є встановлення відносин союзництва та стратегічного партнерства з країнами регіону на двосторонній основі та в рамках багатосторонніх форумів.

На сучасному етапі Москва демонструє рішучість відновити свій вплив на території ЦА та Кавказького регіонів. Крім багатостороннього пакту по створенню ОДКБ, Росія заключила двосторонні угоди з усіма центральноазійськими країнами, що передбачають політичні консультації, спільні стратегічні оцінки, спільне військове планування й проведення операцій.

В Кавказькому регіоні військова політика Росії переважно спирається на інфраструктуру, розширення якої стало можливим після серпня 2008 р. РФ має плани по розширенню військової інфраструктури та чисельності військових баз на території новостворених держав. Ані Росія, ані Захід не зацікавлені у вирішенні Нагірно-Карабаського конфлікту, оскільки не готові відмовитися від регіону, навіть «замороженість» його на невизначений термін є більш прийнятним в контексті транспортно-комунікаційних проектів (особливо Південь-Північ та Схід – Захід), роль яких зростає в світлі вирішення іранського та афганського питань.

Важливим напрямком діяльності Росії в сфері військово-політичного співробітництва є стримування іноземної військової присутності й співробітництва в області безпеки з третіми країнами. Основним механізмом військово-політичного співробітництва Росії в ЦА є намагання консолідації системи безпеки під власним керівництвом через ОДКБ та ШОС.

Література:

1. Тренин Д. Россия и Центральная Азия: интересы, политика, перспективы / Румер Е., Тренин Д., Хуашен Чжао. Центральная Азия: взгляд из Вашингтона, Москвы и Пекина. — М.: Новое издательство, 2008. — С. 87
2. Legvold R. Thinking Strategically: The Major Powers, Kazakhstan and Central Asian Nexus. — Cambridge, MA: MIT Press, 2003. — P. 195-196
3. Zviagel'skaya I. Russia and Central Asia: Problems of Security / Central Asia at the End of Transition / ed.by Rumer B. — Armonk, NY: M.E. Sharpe, 2005. — P.71-72

4. Olikier O., Crane K., Schwartz, Yusupov C. Russian Foreign Policy: Sources and Implications. — RAND: Santa Monica, 2009. — P.95
5. Olcott Martha B. Central Asia's Second Chance. — Washington: Carnegie Endowment for International Peace, 2005. — P. 98 (193)
6. Морозов Ю. Влияние политики ведущих государств мира на трансформацию военно-политических отношений в Центральной Азии // Америка и Россия в XXI веке. — <http://www.rusus.ru/print.phd?id=144>
7. Olikier O., Shlapak D. Interests in Central Asia: Policy Priorities and Military Roles. — Santa Monica, Calif.: Rand Corporation, MG-338-AF, 2005. — P.37-39
8. Толипов Ф. Концепция коллективной безопасности в центральноазиатском контексте // Информационно-аналитическое агентство МиКю — <http://www.iamik.ru/?op=full&what=content&ident=501522>
9. Сигов Ю. Соперничество или сотрудничество? России, США и Китаю нет особого смысла бороться друг с другом за влияние в Центральной Азии // Информационно-аналитическое агентство МиК. — <http://www.iamik.ru/?op=full&what=content&ident=502418>
10. Декларация о расширении и углублении российско-казахского сотрудничества от 20 января 2005 г.
11. Заявление по результатам встречи на высшем уровне президентов Казахстана и Российской Федерации // www.kremlin.ru
12. Сидоров О. Российская политика в Центральной Азии // Независимый обозреватель стран Содружества. — 2005. — 14 марта. — С.3
13. Сигов Ю. Базовые волнения // Информационно-аналитическое агентство МиК. — <http://www.iamik.ru/?op=full&what=content&ident=501077>
14. Гегелашвили Н. Процесс глобализации Центральной Азии и интересы России // Россия и Америка в XXI веке. — <http://www.rusus.ru/print.php?id=159>
15. Сигов Ю. Базовые волнения // Информационно-аналитическое агентство МиК. — <http://www.iamik.ru/?op=full&what=content&ident=501077>
16. Olikier O., Charlick-Paley T. Assessing Russia's Decline: Trends and Implications for the United States and the U.S. Air Forces. — Santa Monica, Calif.: RAND Corporation, MR-1442-AF, 2008
17. Маруев А., Карпенко А. Военно-политические аспекты формирования интересов России на южном геополитическом векторе // Военная мысль. — 2009. — №11. — С. 13
18. Аюпян В., Кивирян А. Экспансия США и «топорная политика» России на Южном Кавказе // Россия и санитарный кордон. — М.: Европа, 2005. — С.58 – 80
19. Маилян М. Поставгустовский регион: взгляд из Карабаха // Информационно-аналитическое агентство МиК // <http://www.iamik.ru/?op=full&what=content&ident=502600>
20. Thomas de Waal: Armenian-Turkish reconciliation proves easier than Nagorno-Karabakh settlement // <http://www.panorama.am/en/society/2010/03/09/civilitas/>
21. Марат Э. Роль России в Нагорно-карабахском конфликте // <http://www1.voanews.com/russian/news/Analysis-and-perspectives/Russia-Karabakh-2010-01-13-81363612.html>
22. Военные базы РФ за границей. Справки // РИА-новости // <http://www.rian.ru/spravka/20100215/209344182.html>
23. Коен А. Россия планирует создать три военные базы в Абхазии // <http://www.iamik.ru/?op=full&what=content&ident=501410>
24. Миркадыров Р. США собираются создать базы в Грузии // <http://www.iamik.ru/?op=full&what=content&ident=501272>

25. Апрасидзе Д. Россия и ее соседи: судьба буферной зоны. Взгляд с другой стороны // Информационно-аналитическое агентство МиК. — <http://www.iamik.ru/?op=full&what=content&ident=502523>
26. Апрасидзе Д. Россия и ее соседи: судьба буферной зоны. Взгляд с другой стороны // Информационно-аналитическое агентство МиК. — <http://www.iamik.ru/?op=full&what=content&ident=502523>
27. Ivanov S. Russia Must Be Strong // Wall Street Journal. — 2006. — 11 January
28. Цит. по Тренин Д. Россия и Центральная Азия: интересы, политика, перспективы / Румер Е., Тренин Д., Хуашен Чжао. Центральная Азия: взгляд из Вашингтона, Москвы и Пекина. — М.: Новое издательство, 2008. — С.108
29. Заявление Путина В. в Канте, 23 октября 2003 // <http://www.president.kremlin.ru>
30. Тренин Д. Россия и Центральная Азия: интересы, политика, перспективы / Румер Е., Тренин Д., Хуашен Чжао. Центральная Азия: взгляд из Вашингтона, Москвы и Пекина. — М.: Новое издательство, 2008. — С.109